

ТИМОФЕЙ СМЕТАНИН

САХА СУРУЙАА ЧЫЛАРА ОБОЛОРГО

Тимофей Егорович Сметанин
СЭНЭН, КЭПСЭЭННЭР
Серия «Саха
суруйааччылары – оҕолорго»

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=36056703

*Сэнэн, кэпсээннэр (Повесть, рассказы): ГУП НКИ «Бичик» им. С.А.
Новгородова; Якутск; 2014
ISBN 978-5-7696-4354-5*

Аннотация

Талааннаах фронтовик-суруйааччы Тимофей Сметанин төрөөбүтэ 95 сылын көрсө тахсар кинигэбэ сэнэннэрэ, кэпсээннэрэ киирдилэр. Орто уонна улахан саастаах оскуола оҕолоругар ананар.

Содержание

Кини олобу таптыра	4
Сэһэн	8
Конец ознакомительного фрагмента.	51

Тимофей Сметанин

Сэһэн, кэпсээннэр

Кини олобу таптыыра

Фашистскай Германияны утары саҕаламмыт Улуу сэрии бастакы күннэригэр ССКП обкомун уонна Саха сирин Суруйааччыларынын союзун бырабылыанньатын быһаарыытынан республика радионан биэриилэрин тэрийэр государственнай комитетын иһинэн суруйааччылар фроннарга сэриилэнэр суруйааччылары кытары ыкса сибээһи тутуһан үлэлиир, айар бөлөхтөрө тэриллибитэ. Онно, мин билэрбинэн, Николай Якутскай, Софрон Данилов, учуонай Евдокия Коркина, Дмитрий Таас, Тимофей Сметанин кытыбыттара. Кинилэр поэттар, суруйааччылар хааннаах өстөөбү урусхаллыырга угуйар патриотическай ис хоһоонноох айымньыларынын ааҕаллара уонна фронтовиктар буорах сыттаах хоһоонноруттан, суруктарыттан билиһиннэрэллэрэ. Тыыл уонна фронт Ийэ дойду көмүскэлигэр ити курдук биэр ньыгыл кэккэнэн туруммуттара.

Биллэрин курдук, атырдьах ыйын 24 күнүгэр поэт Тимофей Егорович Сметанин Кыһыл Аармыйа кэккэтигэр ынгырыллыбыта. Кини фроннаабы олобун 284-с минометнай полка састаабыгар киэрэн сулууспалааһынтан саҕалаабы-

та. «Биһиги өстөөбү үүрэн иннибит диэки баран иһэбит, Россия айылҕатын өҥ салгынынан бэҕэһээ, бүгүн толорутыынным. Нэһилиэнньэ көрсөр үөрүүтэ үрдүгүн! Сурук күүтэбин...» – диэн сэрии толоонуттан Тимофей Егорович суруйбута, хоһооннорун ыыппыта.

Ийэ дойдубут инники дьылҕата быһаарыллыытыгар Орловскай-Курскай туһаайыыга кыргыһыылар ситиһил-ээхтик ыытыллыбыттара улахан оруолламмыттара. Бу уот холоругунан өрүтэ уһуурбут сэриилэһишгэ Тимофей Сметанин Дядково дэриэбинэ таһыгар баара. Онно атаҕар бааһырбыта, доҕоро А.Полехов диэн нуучча киһитэ санныгар сүгэн таһааран өрүһүйбүтэ. Байыас госпитальга эмтэнээт, сотору кэминэн Новосокольники, Невель куораттары өстөөхтөн босхолоспута. Сити кэмгэ Тимофейдаахха кистэлэнг бакыаты түргэнник тиэрдэргэ соруудах бэриллибитэ. Хор, ону толоро баран иһэннэр б немец саллааттарыгар ыы муннуларынан анныыллыбыттара. Ытыаланы буолбута. Уолаттар үһүөн түргэн туттунуунан өстөөхтөрү суулартаабыттара, командование дьаһалын чиэстээхтик толорбуттара.

Бу бойобуой соруудаҕы толоруу Тимофей Сметанин фронтнааҕы олобун төрдүттэн уларыппыта. Кини, дьыгэр, связист этэ, ону баара разведкаҕа сылдьарга анаабыттара. Бу сырыыга Тимофей Егоровиһы уруһуйдубут дьобурдааҕа өрүһүйбүтэ, өстөөх бөһөргөтүнүүтүн стереотриба көмөтүнэн өстөөх тыылыгар киһирэн устан, бэлиэт-

ээн ылыы улахан сатабылы эрэйэр. Бишр оннук түгэнгэ өстөөх минометтара турар сирдэрин ыйан биэрэн, улахан хоромньуну өстөөхтөргө онгорбуттара. «Бойобуой үтүөлэрин иһин» уонна «Хорсунун иһин» медалынан Тимофей Сметанин наҕараадаламмыта кини хорсуннук сэриилэспитин кэрэһилиир. Тимофей Сметанин фроннааҕы олоҕун туһунан бастакы очерканы суруйбут киһинэн суруйааччы Дмитрий Таас буолар, кини бу дьохуннаах бэлиэтээһинин «Кыым» хаһыакка 1944 сыллааҕы от ыйын 4 күнүгэр бэчээттэпитэ.

Фронтовик Т.Е. Сметанин атырдьах ыйын 28 күнүгэр 1944 сыллаахха дойдутугар эргиллибитэ. Баара-суоҕа 25 саастаах эдэркээн киһи төһө да фронтан бааһыран кэллэр, Дьокуускайдааҕы пединститут историческай отделениетыгар үөрэнэ кирибитэ. Иккис курсу бүтэрбитэ. Салгыы үөрэммэтэҕэ. Сэриигэ ылбыт бааһырыыта көбөн, Тимофей Егорович Сметанин 1947 сыллаахха атырдьах ыйыгар ыалдьан өлбүтэ. Уөуоҕа Покровскай куорат чугаһынааҕы кылабыыһаҕа хараллыбыта. Итини мин оҕолорго фронтовик туһунан биллиннэр диэн суруйдум. Төрөппүт кыыһын оҕолоро кини хаанын билигин салгыыллар.

Ким долгуйа аахпатаҕай Тимофей Сметанин «Саллаат сүрэҕэ» диэн 1945 сыллаахха таһаартарбыт кинигэтигэр «Саллаат ахтылҕана» диэн фроннааҕы бэлиэтээһинин, хоһооннорун, онно баар «һчүгэйин да тыыннаах буолар» диэн хоһоонун. «Көрүдүгүөс күн» диэн 1947 сыллаахха тахсы-

быт кинигэтин сорох хоһооннорун мин билигин даҕаны өй-
бүттэн ааҕабын, ол курдук үчүгэйдэр.

1951 сылтан саҕалаан Тимофей Сметанин «Талыллы-
быт айымньылары» тахсаллар. Ол кинигэлэргэ өрүүтүн
кени бастынг суруйуулары «Егор Чээрин» уонна «Мэхээлэч-
ээн булчут кэпсээннэрэ», «Лоокут уонна Ньургунун» дра-
мата баар буолаллар. Биһиги көлүөнэ Тимофей Сметанин
айымньыларыгар итиллибиппит.

Кэлинги кэмгэ фронтовик, поэт, кэпсээнньит, публи-
цист, драматург Тимофей Егорович Сметанин айымньыла-
рын Афанасий Иванович Аржаков диэн эмиэ фронтовик,
саха литературатын ис сүрэхиттэн сөбүлүүр энтузиаст
киһи кэккэ сылларга кини кинигэлэрин таһаартарбыта, ки-
ни туһунан ыстатыйалары суруйталаабыта.

Тапталлаах суруйааччыбыт Тимофей Егорович Смета-
нин өлбөт-сүппэт, күн-дьыл ааһан истэҕин айытын өс-
сө тупсан, өйдөбүлэ кэпсээн иһэр айымньылары дьэ «Саха
суруйааччылары – оҕолорго» диэн серияҕа тахсар буоллу-
лар. Фронтовик-суруйааччы үтүөкэниэх айымньыларын
кинигэнэн илиигитигэр ылан ааҕар буолбуккутунан, күндү
оҕолор, эһигини эбэрдэлибин!

Сэмэн Тумат,

Саха Республикатын П.А. Ойуунускай аатынан
Государственной бириэмийэтин лауреата

Сэһэн Егор Чээрин

*Саха сиригэр – Н-скай байыаннай-пехотнай
училищеттан*

Быраатым Петя, балтым Катя!

Сэриигэ хайдах сылдыбыккын кэпсээ, – диэн эниги өссө
былырыын суруйбуккут.

Көрсүһэн олорон кэпсэтиэҕи, эниги миигиттэн ырааххыт,
онон суругунан эрэ кэпсииргэ тийэбин.

Сирэй-харах көрсөн кэпсэтэ олорорбут буоллар, – «Дьэ
маннык», – диэн баран көхсүбүн этитиэм этэ, оттон билигин
икки туочуканы эрэ туруорарга тийэбин.

Дьэ маннык:

ТУОЛБАТАХ НЭРЭЭТ

Байкал кытыытыгар байыаннай үөрэххэ сылдыабыт, биһи-
ги лааһырбытыттан чугас колхоз баар. Колхоз эр дьоно, уо-
латтара – бары фронтга барбыттар. Ангардас оҕолору, дьах-
таллары кытта кырдыаҕастар эрэ хаалбыттар.

Күһүн буолан от-мас хагдарыйан эрэр, оттон колхоз бур-
дуга үксэ хомулла илик.

Биһиги, колхозка көмө онорон, үлэлээбиһпит түөрт хонно. Бүгүн үлэттэн төннөн иһэбит. Колхоз үс тонналаах грузовой массынаатыгар аараанга диэри олорустубут. Биһигини кытта кыргыттар олорсон иһэллэр. Күлсүү-салсыы, ырыа-тойук, – маннык айанга сир ырааҕа биллибэт. Биһигини салайан үлэлэппит лейтенант Маруся диэн биригэдьи-ир кыыска:

– Массына нэксиэтэ бэрт, түһэн хаалыан, мин өйөөн иһиим, – диір уонна өссө тугу эрэ этэр да, маннык айанга атын киһи тугу эппитин барытын истибэккин.

Лейтенант Лобаданы, көрөн, уруккуттан билэр этим. Кини снайпердар взводтарын командира. Онно биһиги хас да сахаларбыт бааллар. Үчүгэй ытааччыларын иһин хайгыылларын истэ-истэ, ордугургуу саныбын. Мин снайперга түб-эспэккэ, стрелковой взводка баарбын.

Кыһыл көмүс күһүн. Саха сиригэр билигин кустар баараары үөрдээн эрдэхтэрэ. Урукку буоллар бултуур-алтыыр кэм.

Биһигини кытта массынаҕа барыта кыргыттар олорсон иһэллэр диэбитим, кинилэри кытары биір оҕонньор баар эбит. Биһиэхэ тэлиэгэнэн түүтэх таһааччы. Икки уостаах саатын өрө туппут, оҕолору батыһан ыллыы иһэр.

Ок-сиэ, саата үчүгэйиэн!

Иннибитигэр үрэх көһүннэ. Сыры түһүүтэ массына-быт бытаарда.

– Саан табара хайдаҕый? – диэн оҕонньортон ыйыттым.

– Хайдах ытаргыттан... – диэтэ оҕонньор уонна табах онгостоору сиэбин хаһынна.

– Эн табаххын онгостуоххар дылы саабын тутуум эрэ, – диэтим.

– Баһаалыста, – диэтэ оҕонньор.

– Табаарыс лейтенант, кырдыаҕас табабын уматтыар диэри саатын тутарга син буолуо дуо?

– Тут. Ол эрэри көр эрэ, ийтиитэ суох дуо?

– Ийтиилээх, – диэтэ оҕонньор, – бачча киһи киһини дэн-ниэ буоллаҕай! Тоойуом, өрө тутан ис.

Икки уостаах саа барахсан. Дьиэбэр маннык сэгэттэйим хаалбыта. Үстүү-түөртүү хааһы биирдэ тэптэри... Көтөн иһэр куһу төбөтүн хампы ытыы...

Инним диэки көрө түспүтүм – биир куоҕас үрэхтэн өрө көтөн чолоһуйан иһэр. Икки өттүбүттэн ыга олонорон иһэллэр. Көтөн иһэр көтөрү кырыыбалыы ааһан истэбинэ, эбэтэр төбө үрдүнэн ааспытын кэннэ ытыллыахтааҕа, ол массынаҕа истэххэ табыллыбат. Ыллым да, куоҕас уун-утары көтөн талыбырайан истэбинэ, ыттым. Өлүү болдьохтоох, өс тоҕоостоох диэбиккэ дылы, куоҕас умса хойуостанан массына аттыгар түстэ.

Саам быыһа лейтенант иилэ быраһыммыт плащ-палат-катыгар түһэн сиэн эрдэбинэ били кинини кытта кэккэлэһэн испит биригэдьиир кыыс умуруорда.

– Сааны биэр! – диэтэ лейтенант уонна киһи кыһырмаҕына көрөр хараҕынан миигин көрдө.

– Көр эрэ, бу оҗо кыраҕытын, көр эрэ, бу куоҕас эмиһин! – диэтэ, түһэн куоҕаһы ылбыт, саалаах оҗонньор. «Сааҕын ыл» диэн мин имнэнэрбин истибэт.

– Барын! – диэн лейтенант шоферга хаһытаата.

Оҗонньорго саатын биэрдим.

– Куоҕаһы эмиэ ыл.

– Баһыыба, биэбэкээм, баһыыба! – диэмэхтээтэ оҗонньор, – хантан кэлбит барахсангыный?

– Саха сириттэн.

– Ээ, ол иһин сэрэйбитим. Сахалар төрүт удьуор булчут аймахтар. Дьэ буоллаҕа, фашиһы баҕас бу курдук. Төбөтүн... Һ. Һэ-Һэ...

– Фашиска да тийиэхпит, – диэтэ ким эрэ.

Сотору массыынаттан түстүбүт, колхозтаахтар ааһа айанныы турдулар. Бэйэбит суолбутунан бараары, стройга турдубут. Лейтенант эмискэччи «Смирно!» команданы биэрдэ.

– Байыас Чээрин, стройтан табыс!

Һс хаамыыны тахсан баран, строй диэки эргийдим.

– Байыас Чээрин көнгүлэ суох сааны эспитин иһин, биир нэрээти биэрэбин.

Казармаҕа кэлэн баран, лейтенант биэрбит нэрээтигэр бу түүн штабы сууйарым дуу, куукунаҕа хортуоппуй ыраастыырым дуу диэн ханна ытыахтаахтарын таайа сатаатым.

Бу киэһэ ханна да ыппатылар, үчүгэй баҕайытык утуйдум. Түһээн өссө биир куоҕаһы, үс немеци өлөрдүм.

Сарсыарда хонууга строевой занятиёҕа сылдыабыт. Хан-

тан эрэ биир саллаат кэлэн биһиги лейтенанмытыгар тугу эрэ эттэ. Тыала бэрт буолан, тугу эппитин биһиги истибэти-бит.

Лейтенант миигин ыңыран ылла.

– Бу саллааты батыс.

Дьэ буоллаҕа, били нэрээппин толоро бардаҕым буолуо.

– Бу ханналаан иһэбит, доҕоор? – диэн, баран иһэн аргы-спыттан ыйытабын.

– Лейтенант Лобадаҕа.

Чэ ол иһин, сэрэйбит сэрэх.

Лейтенант Лобадаҕа: «Чээрин саллаат кэллим», – диэн да-кылааттаатым.

– Холкутуй! – диэтэ лейтенант уонна биир старшай сержаны ыңыран ылла.

– Заняtiens салгыы ыт.

– Батыс! – диэтэ лейтенант миэхэ, – ити бинтиэпкэни ыл.

Нэрээппэр харабыллыы барар буоллаҕым, кэм да үчүгэй дии санаатым.

Икки боллох икки ардыгар сытар дэхси сир устун баран истибит.

Лейтенант тугу да кэпсэппэт, кыһырбыта кэм да ааһа илик быһыылаах. Бүк туттан лейтенаны батыһан иһэн, кини тохтообутугар көрө түспүтүм, сыал ытар сиргэ кэлбит эбиппит.

– Сыт уонна ол «фашиһы» ыт! – диэтэ лейтенант, биир ботуруону биэрдэ.

Бирикээни толороору сыттым. Тугун ытарым эбитэй?

– Тугун ытабын, табаарыс лейтенант? – Үс сүүс метрэлээх сиргэ харааран көстөр фашист фигуратын кынгаан сытабын.

– Фашист тугар кэбирэхтик өлүө дии саныыгын, ону ыт, – диэтэ лейтенант.

Тиин буоллар харахха ытыллыа этэ, оччоҕо тириитэ алдыаны суохтаах. Оттон фашист тириитэ туохха наадалааҕый?.. – Кынгы сытан кыратык толкуйдаан баран ыттым.

Лейтенант сыалга урут тийиэн, чохчойон олорон, саннынан бүөлээн туран «фашиһы» көрө-көрө:

– Тугун ыппыккыный? – диэн ыйытта.

– Сүүһүн ыппытым, табаарыс лейтенант. Сыһан кэбистэҕим дуу?.. – Лейтенант көнөн турбутугар көрбүтүм «фашист» сүүһүн хаба ортотугар буулдыа суола чөнөрүйэн көһүннэ. «Таппыппын!» – диэн үөрэ санаатым.

Лейтенант көхсүн этиттэ, миигин көрөн баран хааһын түрдэннэттэ уонна ытар сир диэки хаамта. Мин батыһан истим.

Итиччэ үчүгэйдик сыалбын таба ыппытым кэннэ, бэл, мичик гыммат, ити аата кыһырбыта кэм да ааһа илик буоллаҕа.

Лейтенант бинтиэпкэни ылан, хайа, баҕар, алҕас турбута буолаарай диэбиттии, сыалын көрдө, хаастарын түрдэс гыннарда. (Дьэ били нэрээтин туһунан этээри гыннаҕа буолуо!).

– Фашист өссө туоҕар кэбирэхтик өлүөн сөбүй?

– Сүрэҕэр, табаарыс лейтенант.

– Сүрэжин ыт! – Биир ботуруону биэрдэ.

Сүрэжин туһа буолуо диэн кыҥаан баран тардан кэбистим.

Баран көрбүспүт мин кыҥаабыт сирбэр түспүт.

– Сүрэжин үөһэ өттүнэн түспүт курдук көрөбүн, эн санаа-баар? – диэн ыйытта лейтенант.

– Табаарыс лейтенант, фашист сүрэбэ бөрөбө дылы, он-нук аллараа түһэрэ буолуо дуо? Бөрө – биллэр дыала, хоройон олордор эрэ сүрэбэ хабабын түгэбэр чугаһыыр, оттон немец...

Бөрө сүрэбиттэн немец сүрэбэ сылдыар сирэ атынын туһунан өссө элбэби этиэх киһи...

Лейтенаннын төттөрү кэлэн истибит.

Сангарбат. Бэбэһээ кыһырыбыта аныаха дылы ааспат баҕайыта дуу? Старшай сержант салалтатынан үөрэнэ турааччыларга чугаһаан иһэн лейтенант тохтоото.

– Снайпер буолуоххун баҕарабын дуо?

– Баҕарабын, – диэн ботугураатым.

– Штабы кытта кэпсэтиэм. Билигин взводкар бар.

Иккитэ-үстэ атыллаан иһэн тохтоотум.

– Табаарыс лейтенант, мин бэбэһээнни нэрээппин толоро иликпин...

– Бэбэһээнни нэрээти көтүрөбин. Кэлэр кэмнэ холобурга сылдыар саллаат буол, – диэтэ лейтенант уонна бара турда.

Ити күнтэн ыла снайпердар взводтарыгар кэллим.

Биэстэ эстэр бинтиэпкэни кытта «киһилии» кэпсэтэргэ, атас-доҕор буоларга үөрэнэбин.

ГУРЬЯНОВ

Сэрии бара турар сириттэн биэс көстөөх сиргэ тохтоон сытабыт. Бирикээһи күүтэр үһүбүт.

Саллаат ханна да тохтоотун – уһуннук да, кылгастык да олохсуйар буоллун – хаххаланар сир, землянка хастар ид-элээх. Биһиги төрдүө буолан биир киэнг собуус землянканы хастан, иһигэр от таһан сытабыт.

Биһиги иккиэ буолан куукунаҕа хортуоска ыраастаһа бардыбыт. Николаев Николай Николаевич («үс Николайынан» биһиги кинини ааттыырбыт) диэн радист – саха, Гурьянов диэн сангарды кэлбит снайпер нууччалыын землянкаҕа хаалбыттара. Киэһэ биһиги кэлбиппит – дьоммут соччо эйэтэ суох олороллор. Ол төрүөтэ маннык кэпсэтииттэн тахсыбыт.

– Сааһың хаһый, доҕоор? – диэн Николаев ыйытта.

– Уон аҕыспар бардаҕым, – диэтэ Гурьянов.

– Даа, буоллаҕа... – Николаев итинтэн салгыы кэпсэтэри булбакка, сахалыы ыллыы сытта:

Бу күннэ, бу кэмнэ ама ким

Күлбэккэ, үөрбэккэ туруоҕай,

Бу күннэ, бу күннэ ама ким

Ыллаабат, туойбат да буолуоҕай.

– Үчүгэйдик ыллыыр эбиккин, – диэтэ Гурьянов.

– Обуус мииннэхпинэ өссө хайдах ыллыырбын истэрин эбитэ буоллар.

– Сахалыы ырыа диэн бэрт буолар эбит ээ, ол эрэри дьигиһитиитэ, тардыыта суох буолар эбит дии?

– Нэксиэлээх тэлиэгэбэ олордохпуна, мин да дьигиһитэн ылааччыбын.

– Олус бэрт, өссө ыллаа.

Николаев ыллыырын ууратан баран тэһийбэтэхтии эргийэ-урбайа сытта.

– Саха сирэ, Саха сирэ... – дии-дии Гурьянов ботугураата. – Хотугу муустаах муора кытытыгар дии? Онно баар дии, бадаба, тымныы киинэ?

– Тымныы киинэ биһиэхэ.

– Тымныыта сүрдээх буолуо. Хас кыраадыска тийэйэрий?

– Тымныы баар, сайын итии да баар, – барыта баар. Кыһын тымныы сэттэ уон кыраадыска тийэйэр.

– Ок-сиз, онно хайдах тулуйабыт?

– Дьэ ол курдук тулуйабыт.

– Чэ, киһи, бабар, буоллун даҕаны. Дьэтин-уотун, таһаһын-сабын сөп түбэһиннэрэн тэринэн эрдэбэ. Оттон сүөһүлэр, кыыллар хайдах тулуйалларый?

– Дарвинизмы удумаҕалыыр инигин?

– Дьэ?

– Тыыннаах буолуу иһин охсуһууга тынаар тыыннаах бэйэтэ тулалыыр быһыыга-майгыга сөп түбэһэр диэн Дарвин этэн турар. Ол лозунунан Саха сириҥ кыыллара олус бэркэ туһаналлар.

– Ол аата хайдаҕый?

– Ол аата дуо? Ол аата, холобур, Саха сиригэр биирдэ ман-
нык түбэлтэ буолбута: биһиги таспытынаабы лааппы ыскы-
лаата алдьаммыта, элбэх хаатынка, бараан соннор сүппүтт-
эрэ, абыйах бириэмэ буолан баран, кинилэри булчуттар эһ-
элэртэн, бөрөлөртөн булбуттара. Көр, дьэ ол курдук кыыл-
лар тулалыыр быһыыга-майгыга сөп түбэхэллэр.

– Туох эрэ кураанабы эрдэбин, – диэтэ Гурьянов уонна
кэлэйбиттии сапсыйан кэбистэ.

Николаев уустуктаан кэпсээбитигтэн үөрэн, олоро түстэ.

– Көр, эн, өссө маны иһит. Биирдэ биһиэхэ Саха сириг-
эр...

– Ээ, тохтоо, доҕор. Үчүгэйдик кэпсэтиэх. Хата, эн миэхэ
манныгы эт: эһиги, сахалар, тылгыт хайдабый?

– Кыһыл, – диэтэ Николаев уонна тылын былтах гыннар-
да. – Сымыйаргыыр буоллаххына, көр даҕаны.

– Тыл кыһыла биллэр, мин тылы этэбин, оттон... хайдах
сангараргытын.

– Ээ, саҕаны этэр эбиккин дуу, маннайгыттан итигирдик
этиэх этин буоллаҕа. Биһиги саҕабыт... Холобура, эн тугу
ыйытабын?

– «Корова» диэн хайдах ааттанарый?

– «Корова» дуо?.. «Корова» аата дьэ арааһынай буолаач-
чы. Холобура, «Эриэнчикэй», «Маҕааччыйа», «Өрүөстээх»,
«Хоболоох» эбэтэр туох эмэ аатынан, холобура биһиги кол-
хозка «Хомурдуос» диэн «корова» баара. Ол...

– Тохтоо, тохтоо. Мин «корова» диэн эһиги тылгытыгар

тылбаастаатахха хайдах ааттанарын ыйытабын.

– Дьэ онтукан, ол «корован» ким диэн ааттаабыттан, холобура, «Хомурдуоһу» эниги тылгытыгар таннары тылбаастаатахха «Жук», оттон «Мангааччийа»...

– Хайдах эн сатаан өйдөөбөккүн! Мин... Мин... Чэ, ити хааллын. «Мальчик» диэн эһиэхэ хайдах ааттанарый?

– «Мальчик» дуо, дьэ итинтикэн эмиэ «мальчигыттан». Холобура, «Вася» диэн баар, оттон мин «мальчик» эрдэппинэ, Коля диэн буоларым.

– Хайдах эн өйдөөбөккүн! Мин... Эн эмиэ да нууччалыы үчүгэйдик билэр курдуккун, эмиэ да... Чэ, кырдык да үчүгэйдик эт. Мин эйигиттэн хос аатын да ыйыппаппын, тугун да ыйыппаппын. «Человек» диэн хайдах ааттанарый?

– «Человек» дуо? Итинтинг эмиэ «человегыттан». Холобура, дьахтар буоллабына...

– Түксү! – диэтэ Гурьянов уонна улаба эргилиннэ.

Киһэ биһиги кэлбиппитигэр Гурьянов мин сытар мунукулар кэлэн:

– «Человек» диэн эниги тылгытыгар тылбаастаатахха туох дэнэрий? – диэн ыйытта.

– «Киһи» диэн буолар, – диэтим.

– Киһи, киһи, – дии-дии Гурьянов ботугураата, – Николаев итини миэхэ эппэт, күлүү гынар ээ. Бээрэ, «мальчик» диэн хайдах буоларый?

Гурьянов биһикки ирэн-хорон кэпсэтэ илик этибит. Дьэ бу киһэ үчүгэйдик кэпсэттибит.

Биһиги кэпсэтэ олодохпутуна Николаев кэлэн тыл быраҕа, эргийэ-урбайа сатаата. Гурьянов кини этиилэрин сэн-ээрбэтиттэн, кини баарыгар-суоҕар кыһамматыттан турбахтаан, өрө тыһанан баран, бэйэтин муннугар барда.

БУЛТ

Охсуһуу инники кирбиитигэр киирбиппит биэс хонно.

Фронҕа киирэрбитигэр сахаттан биһиги чааспытыгар Николаев эрэ биһикки хааллыбыт. Уоннаабылар атын дивизияларга, полкаларга тарҕаннылар.

Николаев, радист буоларын быһыытынан, атын взводка сылдыар, дэнгэ көрсүһэбит.

Снайпер Гурьянов биһикки доҕордуубут ордук чингээн иһэр. Кини оҕолуу быһыытын, эйэбэс майгытын мин таптаатым.

Биһиги чаастарбыт арҕастыы барар үрдүк сиргэ үүммүт тыа тэллэбэр сыталлар. Өстөөх биһиги иннибитинээҕи талахтардаах хотоол сиргэ баар. Антах ыраах бөлөх-бөлөх харааран көстөр тыалардаах үрдүк кыһам көстөр. Ол кэтэбэр өрүс баар дииллэр.

Гурьянов биһикки инники кирбиигэ кэллибит да, били киинэбэ көрөрбүт курдук, ытыалаһан тибиргэтиһэн киирэн барыахпыт дии санаабыппыт. Манна оннук буолбата, немеһи өссө үчүгэйдик көрө иликпит. Арай иллэрээ күн разведчиктар туппут «тылларын» – уһун немеһи – штабка ильдэн ис-

тэхтэринэ көрбүшпүт.

Икки өттүттэн күүтүһэн сытыы буолбута ырааппыт.

Өстөөх ыппыт снарядтара, миинэлэрэ иһиирэн-чуһууран, энин араастаан улуйан кэлэн эстэллэр. Ыраах турар пулемет ырбыт буулдьата дыгынаан кэлэр. Түүн ракеталар өрө көтөн тахсан сырдаппахтыы түһээт, умуллан тохтоллор, ханна эрэ дьуһуурунай пулеметтар татыгыраан ылаат, эмиэ хам бараллар.

– Оборонаҕа сытар бириэмэҕэ, өстөөх күүһүн үлтү сахсыйыллыахтаах, өстөөххө биир да мүнүүтэлээх бокуойу биэриэххэ сатамMAT, – диэн полк командира полковник Беляев эппит үһү.

Саллаат итинник солуннары хата истээччи.

– Снайпердар мөлтөхтүк үлэлииллэр, аҕыйах немеһи өлөрдүлэр, – диэн полковник эмиэ эппит үһү. Ол биһиги взводпут туһунан кырдык ээ. Биһигиттэн үс-түөрт эрэ снайпер иккилии-үстүү немеһи өлөрөн тураллар. Оттон Гурьянов биһикки иллэрээ күн, бэҕэһээ учаастак ылан бултаатыбыт да, биир да немеһи өлөрбөтүбүт.

Киэһэ аһылыгы аһаан баран, харанга буолуутун кэннэ, Гурьянов биһикки сарсын сытар санга позициябытын булан бэлэмнии бардыбыт.

Инники кирбиини ааһан, оргууй аҕай баран истибит.

– Баҕар, «Тыл» ыла иһэр немецтэргэ түбэһиэхпит сэрэн, көрө ис...

– «Тыл» буолбатах киһи үчүгэй буолуох этэ!

Маарыын сыппыт сирбититтэн сүүс метри ааһа бардыбыт.

Өстөөх ракетата өрө көтөн табыста. Хантайдыбыт.

Кинини сототун ортотунан оттоох томтор сир тэллэбэр тохтоотубут.

Бэйэ-бэйэлэриттэн уончалыы метр ыраах гына үс сиргэ хастыбыт, кинилэри синньигэс ханаабанан холбооттоотубут. Ыксал буоллабына күнүс да чугуйарга сөптөөх токур-бокур барбыт ханаабаны томтору быһа хаһан биһиги диэки өттүнэ-эҕи намталга түһэрдит.

Сэри диэн үлэ буолар эбит ээ. Ким күүстээх, ким үлэбэ кыайыылаах – ол үчүгэй саллаат. Урут дойдубар сылдьан, ыараханы сүгэн истэхпинэ кыыс көрүстэбинэ, кыбыстан суолтан туоруу сыһарым. Ол сыһа эбит. Оҕо эрдэхтэн үлэлии үөрэниэххэ баар эбит.

Төттөрү кэлэн землянкабытыгар утуяа түһэн ыллыбыт.

– Гурьянов уонна Чээрин, – диэтэ лейтенант, – бүгүн эһиги наар немец снайперын кытта охсуһууну ытабыт. Сэрэнин, бэйэбитин биллэримэн, чаччы көрдөххүтүнэ эрэ ытын.

Биһиги иннибитигэр баар учаастакка биир немец снайпера күннээбитэ ыраатта. Көстүбэксэ сылдьан биһиги хас да дьоммутун бааһырдыбыта. Кинини кытта биһиги сирэй сирэйгэ охсуһар соругу ыллыбыт.

Бэҕэһээ буобар Бычков күнүскү эбиэтин аҕалан истэбинэ, сиирэ-халты ытыалаан, улаханлык куттаабыт этэ.

– Хайдах көстүбэт немеһий? Тугуй ол кини, остуоруйаҕа баар курдук көстүбэт бэргэһэлээх үһү дуо? Биһиги снайпердарбыт тугу гыналларый? Ээх, снайпердар, – диэбитэ Бычков уонна биһиги диэки хатыылаахтык көрбүтэ, – эһиэхэ киһи бостуой хааһыны таһар дьонобут, немец биир снайперын кыайбаккыт. Ээх, эх, снайпердар.

Оттон бүгүн буоллаҕына буобар Бычков немец снайперыттан өссө улахан иэдээннэ тиксибит. Термос диэн, киһи сүгэн кэбиһэр улахан тимир иһитигэр тобус-толору итии мини сүгэн баран инники кирбиигэ кэлэн истэҕинэ эмискэччи немец снайпера ытыалаабыт. Сыылан окуопаҕа киирэн истэҕинэ буулдьа термоһы тобулу көппүт, итии миин Бычков үрдүгэр тохтубут.

Икки ботуруону буулдьаларын уһулан ылан, термоһын бүөлээн баран кэлбит. Кэлэн биһигини – снайпердары көрдөөн булбатах.

– Тугу гыналларый биһиги снайпердарбыт. Хааһыны сиргэ эрэ бэттэр. Мин кинилэри полковникка этиэм, – диэн баран барбыт.

Бу баран бараммыт биһиги мээнэ кэллэхпитинэ, буобар Бычков өссө тугу туойуо биллибэт. Кырдык да куһаҕан, биир снайперы таба туппат диэн...

Инники кирбиини ааһан бөөлүүн бэлэмнээбит сирбитигэр кэллибит, хаспыт сирбит тулатыгар бэҕэһээ тэпсиллибит оттору туруорталаатыбыт. Кэтэххэ таһыллыбакка хаалбыт буор тобоҕун отунан сабан саһыардыбыт.

Халлаан сырдаан эрэр, өстөөх икки биһиги икки ардыбы-
тыгар үрүн туман үллэн турар.

Гурьянов баран биир связистыын сибээс тардан ажаллы-
лар, телефон туруордулар. Биһиги дьоммутун кытта сибээст-
эһэ олорор кыахтанныбыт.

Туман көппүтүн кэnnэ күн уоттанан мастар төбөлөрүгэр
ойдо. Биһиги иннибитигэр бары барыта үчүгэйдик көстөр.
Ыраах – өстөөх окуопаларын хара дьирбиилэрэ сыталлар.

Дэриэбинэ сэмнэбин кэтэбинэн сүгэхэрдээх үс немец ма-
стартан мастарга хаххаланан, онтон онхойго дуу, хаһыллы-
быт сиргэ дуу киирэн сүтэн хаала-хаала, саһан баран эрэлл-
эр. Инники кирбииттэн тыаҕа тахсаллар быһыылаах.

– Табаарыс лейтенант, 16-с ориентирга үс немец баар,
ытабыт дуо? – диэн телефоннаатыбыт.

– Суох. Өстөөх инники энэрин кэтэһин, ол эһиги учааст-
аккыт. Атын учаастагы кэтэһимэн.

Онхойтон тахсан иһэн үс немецтэн кэнникитэ охтон
түстэ, икки инники немецтэр эргиллэн истэхтэринэ, биирд-
эрэ эмиэ оҕутта. Үһүс немец ойон иһэн умса хоруйа түстэ.

– Биһиги уолаттарбыт үлэлииллэрэ ырааһын, оттон эн
биһикки?

– Атын учаастагы кэтэһимэ...

Өстөөх окуопаларыттан икки сүүс метр бэттэх хойуу от-
тоох, онно-манна талахтардаах томтор хотойон түһүүтүгэр
биһиги харахпыт хатанна.

Күн өссө да илингилии-соҕуруу турар, ол аата, кэнни-

бититтэн тыгар, онон биһиги, бинокль тааһа күлүм гынан биһигини уган биэрэриттэн куттаммакка, улаатыннарар ал-бастаах тааһынан көнгүл туттабыт.

– Көрдүң дуо, уңа диэкиттэн үһүс талах төрдүгэр буруо бурҕас гынна?

– Иккис икки үһүс икки талахтар икки ардыларынан.

– Сөпкө этэбин.

Хайдах да кэтэһэн, кыгастаһан, киһи ытыах сыалын кы-айан булбатыбыт. Сотору буола-буола атын сирдэртэн буруо бурҕачыс гынар.

– Табаарыс лейтенант, – диэн Гурьянов телефоннаата, – сэттис ориентирга баар талахтар төрдүлэриттэн немец снай-пера куруук ытыалыыр да бэйэтэ көстүбэт.

– Сөп. Бэйэбитин биллэримэн. Салгыы кэтэһинг!

Сотору буолаат биһиги дьоммут диэки өттүттэн миинэлэр тыастара сирилэһэн үрдүбүтүнэн аастылар.

Талахтар төрүттэригэр миинэлэр эстэн күрэнгини хара буору бурҕаттылар.

– Немец тоскун ыллын иһини...

– Баҕар...

Биһиги кэтэһэн сытабыт. Биир талах төрдүттэн, мин көр-дөхпүнэ эмиэ буруо бурҕачыс гынарга дылы гынна.

– Эң көрдүң дуо?

– Ама, итиччэ миинэлэр түспүттэрин кэннэ оппут үһүө!
Немец снайпера соҕотох киһинэн бүтэр диигин дуо?

– Бүппэтэбин иһини...

Киэһэ туман түстэ, эрдэ хомунан төттөрү табыстыбыт.

– «Булт» куһаҕан.

– «Булт» куһаҕан буолбатах, эһиги бэйэҕит куһаҕангыт, – диэтэ лейтенант, – немец снайпера миинэнэн налет онгоруу кэнниттэн тыыннаах хаалбыт. Биһиги окуопаттан быктарбыт чуучулаларбытын тэһитэ ытыалаата.

– Табаарыс лейтенант, – диэтэ Гурьянов уонна биһиги иккиэммитин аатыттан өссө инники киирэргэ көрдөстө, – бүгүн биһиги олус үчүгэй сирин бэлиэти көрдүбүт.

Киэһэ харанга буолбутун кэннэ Гурьянов биһикки инники кирбиини туораатыбыт. Мин эргэ плащ-палаткаҕа солуоманы суулаан баран, сүгэн иһэбин, Гурьянов эмиэ тутуурдаах.

Сарсыарда халлаан сырдыыта биһиги бары тэриирбит барыта бэлэм. Саҥа талбыт сирбитигэр сытабыт. Биһиги сытар сирбит, немец снайпера бэҕэһээ сыппыт сириттэн, туора соҕус кырыыбалыы баар.

Кыылы бултуурга мэниэ быраҕар куолу. Гурьянов онкучак иһигэр олорон, таһыттан киирэр, санньылыһан турар проводы аргый аҕай тарта. Бэҕэһээ биһиги сыппыт сирбиттэн киһи төбөтө быкта, киһи буолуо дуо, бөөлүүн биһиги онгорбут чуучулабыт. Талахтар иннилэригэр сүүрбэччэ метр сиртэн буруо бурҕас гынна. Бөлкөй күөх от аллара намтаан сүтэн хаалбытын көрдүм.

Гурьянов өссө биир атын провод төбөтүн тарпытыгар билли чуучула турбут сирин ойоҕоһуттан саа эһиннэ. Бөөлүүн киһитэ суох бинтиэпкэни хаалларан сомуогун туруоран ба-

ран чыыбыһыгар проводы баайбыппыт.

Көрөн сыттаһпына, күөх бөлкөй от улам-улам үрдээн истэ. Гурьяновка хайыһан хангас харахпын быһа симним. Ити «чуучуланы тарт» диэн этэр оннугар туттуллар бэлиэ этэ.

Гурьянов проводы тарта быһыылаах, чуучула өрө күөрэй-дэҕэ буолуо, күөх от бөлкөйө өрө тахсан истэ. Снайперскай саам оптической приборунан ити бөлкөй от немец төбөтө буоларын көрө сытабын. Кыһаан-кыһаан баран ыттым. Бөлкөй от, били маанытын курдук оргууй буолбакка, эмискэччи ньимис гынна.

– Өллө. Немец өллө!

Утаакы буолбата, өстөөх диэкиттэн тыас сирилээтэ. Икки миинэ кэлэн биһиги таспытыгар тэнгэ эһиннилэр.

Онтон... Онтон, доҕоор, миинэлэр түс да түс, эһин да эһин буоллулар.

– Биэс, алта... уон биир, – Гурьянов уон түөрт миинэҕэ дылы ааһан баран, эстибит миинэлэр ахсааннарын сүтэрдэ. Ол кини ахсааны уон түөртэн үөһэ билбэтиттэн буолбакка, миинэлэр олус чугастан түһүтэлээн буорунан-сыһынан саба көммүттэриттэн буолбута.

Итинтэн ыла хас да хонук ааста.

Бүгүн Гурьянов биһикки атын сиргэ ананан дэриэбинэ сэмнэбин хоту уһугар уон үһүс ориентирга «бултуурбутун» саҕалаатыбыт.

Итинтэн кэнники били немец снайперыттан киһи өлбүт, бааһырбыт сураҕа иһиллибэт.

– Тоѳойуом, Гурьянчик, тоойуом, Чээрин, эбии хааһы на-
ада буолаарай? – диир буобар Бычков уонна хааһылаах иһи-
тин хаппабын лабырѳатар.

ДЬИКТИ БОМБА

Кэнники күннэргэ Гурьянов биһикки «булпут» орто
соѳустук барар. Гурьянов ахсааныгар 9, мин ахсааммар – 7, –
барыта уон алта немец дууһатыгар турдубут.

Биһиэхэ икки күннээх сынньалан биэрдилэр.

Тэһийбэккэ кэпсэтии, сэһэргэһии ыраатта.

Урут сэриигэ да киириэх иннинэ буоларын курдук, Гурья-
нов биһикки ону-маны омурнаан, фантазиялаан кэпсэтэрбит
бу күннэргэ үксээтэ.

– Арай эн биһикки куйах кэтэн, былыргы бухатыырдар
курдук тимир сүллүгэстэнэн баран немецтэри үлтү сынньар
буолуох. Өстөөх танкаларын көтөѳөн ыла-ыла, бэйэ-бэйэлэ-
ригэр үлтүрүтэ быраѳаттыыр буолуох.

– Арай эн биһикки, били остуоруйаѳа этиллэр курдук,
киһи кэттэѳинэ көстүбэт бэргэһэлээх буолуох.

– Көстүбэккэ кэлэн баран өстөөхтөргө уһун уочараты ав-
томаттан биэр.

– Суох. Бэйэн эрэ көстүбэккин, оттон автомат көстөр.

– Оччоѳо... Оччоѳо автоматка эмиэ бэргэһэ кэтэрдиеххэ.

– Гитлер хоһугар эмискэ киир уонна «Кэндэ хох!» диэ.

– Арай эн биһикки...

Биһиги кэпсэтиибитигэр «арай», «өскөтө» диэн тыллар элбээн истилэр. Ити «өскөтө» биһигини улахан суолу онорорго, сананы айарга ажалла.

Чахчы улаханы, чахчы сананы айарга!

Биһиги немецтэри «биир-биэс» диэбэккэ эрэ дыктитик төгүрүйдэн ылар ньыманы толкуйдаатыбыт. Биһиги чаастарбыт соҕотохто өстөөх кэтэбэр баар буола түһэллэр, үлтү охсоллор – хайдах курдук кыайыыны! Биһиги чахчы үчүгэйи толкуйдаатыбыт быһыылаах.

«Катюшаны», араас сэрии сэптэрин дьон толкуйдаан таһарбыттара. Биһиги да толкуйдаатахпыт дии. Дьэ үчүгэй.

– Биһиги сананы айыыбытын олоххо киллэрэр буоллулар да, биһигини Москваҕа илдьэн байыаннай инженердэри, техниктэри кытта көрсүһүннэриэхтэрэ, биһигиттэн ыйыы-кэрдии ылаахтара.

– Биһиги конструктордар буоларбыт быһыытынан научнай чертеж биэрэр соруктаахпыт.

– Итиннэ ханнык да чертеж наадата суох. Биһиэхэ судургу буолан баран туһалаах аһы.

– Кимиэхэ этиэххэ сөбүй?

– Сержанна этэр сатамат. Ефрейторга этэр өссө сатамат. Эн ити туһунан кимиэхэ да этэ илик инигин? Биһиги аһыыбыт кистэлэнг буолуохтаах. Атын киһи булбут сананы аһыытын атын киһи ылан бэйэтэ туһаммыта историяҕа элбэх.

– Эн маарыын сарсыарда утуяа сытан, түһээн, «бомба» да,

«бомба» диэн хаһытаабытын.

– Хаһытаабытын даа?! Ол эрэри соҕотох «бомба» ди-
энтэн ким тугу өйдөөтөбөй?

– Инньэ гынан кимиэхэ этэр буоллубут?

– Полк командирыгар?..

– Киниэхэ этэр куттала бэрт... солото суоҕа бэрт.

– Партбюро секретара майор Теглецовка этиэххэ, кини
саллаат этиитин олус сэнээрээччи.

– Ээ-э! Полк комсорогар лейтенант Ивановка этиэххэ.
Биһиги комсомоллаах дьон буоллахпыт дии. Биһиги аһы-
быт олоххо киридэбинэ, комсомол бүтүннүүтүн кыйыта
буоллаҕа дии.

– Кырдык даҕаны.

Сүбэлэһэн баран лейтенант Ивановка бардыбыт. Биһиги
кэпсиэхпитин баҕарбыппыт, санаабыт өрө күүрбүтэ – лей-
тенант суох буоллаҕына хайдах буолуохпут буолла.

Биһиги киирбиппит лейтенант землянкатыгар баар эбит.

– Хайа, өрүүлэр кэпсээннит? – дии тоһуйда.

– Өрүүлэргэ кэпсээн элбэх, тулуйан эрэ истэр буол.

Биһиги кэпсээммит лейтенант эрэ хараҕар элэннии турар
буоларын наадатыгар сананы аһыбыт олоххо киридэбинэ
хайдах буолуохтааҕын, уустаан-ураннаан, буолбутун курдук
кэпсээтибит.

– Дьэ маннык буолуохтаах:

Лейтенант Иванов комсордаах, Гурьянов, Чээрин курдук
саллааттардаах Беляев полковник гвардейскай полката обо-

ронажа сытар. Немецтэр инники энэрдэрэ чугас, 2–3 километр этэ.

Сарсыарда халлаан сырдаан эрэр. Биһиги танкаларбыт, мотомеханизированной чаастарбыт инники энэргэ кэлэн та-лахтарга саһан тураллар. Бу сэрии түүрүллүбүт сириг ин-нигэр өстөөх бөбүргөнүүтэ биэрэстэ анарын кэринэ кэтитт-ээх сиргэ мөлтөх фронга итинник буолааччы, эбэтэр немец «бассабыгы манан аһыйахтык күүтэр сирэ». Ити туһунан өссө бэбүһээ полк ааттаах разведчига старшина Шагуров билбитэ.

Кимэн киириэх иннинэ куруук буоларын курдук, пушка-лар, минометтар, «катюшалар» ытыалаан ньириһитэн, тула-тынааһыны барытын дьигиһитэн киирэн бардылар.

Артиллерия ытара мөлтүүрүн саһана биһиги самолет-тарбыт кэлэн өстөөх бөбүргөтүнүүтүн буомбалаатылар. Немецтэр биһиги артиллериябыт «сангардаһына» куруук онгорор «нүөмэрдэрин», окуопа түгэбэр түһэн, төбөлөрүн буорга анһа сытан билэр мэлииппэлэрин барытын ааһа сыт-тылар. Ити кэмнэ, биһиги самолеттарбыт буомбалыы турал-лары үгэнигэр, били маарыын бэлэмнэнэн турар чаастар иннилэрин диэки ыстаннылар, немец окуопаларын аһан иһ-эн, гранаттары быраһан буомбаларга эбиилэһэллэр. Ити кур-дук өстөөх кэтэбэр буола түстүлэр да, немецтэри кэтэпт-эриттэн кэрдибитинэн бардылар. Өстөөх инниттэн биһиги бэттэх хаалбыт чаастарбыт уоту астылар.

Немец икки уот икки ардыгар буолла.

...Ити бүтэй тоногдолоро буолбатахтар, ити фрицтэр илилэрин өрө ууммуттар, билиэн бэринэллэр.

Итинник сууххай кыайыы кистэлэнэ туохханы?

Биһиги самолеттарбыт кэлэн 3–4 эрэ дьингнээх буомбалары бырахпыттара, онтон уратытын салгынынан толоруллан онгоһуллубут, эһиннэҕинэ киһини өлөрбөт, тыас эрэ таһаарар буомбалары быраҕаттаабыттар. Немецтэр ону дьингнээх буомбалар диэн «кутуйах иинин кэнэтэ» сыппыттар. Дьэ ити дьикти буомбалар быыстарынан биһиги чаастарбыт өстөөх кэтэҕэр ааспыттар. Кинилэр Гурьянов уонна Чээрин айан онгорбут буомбалара киһини өлөрбөттөрүн билэр буоллахтара дии.

Өстөөхтөн былдьаммыт орудиелар тастарыгар Гурьянов уонна Чээрин тураллар. Маннык сууххай кыайыы айааччылар кинилэр эбээт. Икки «Тигр» танкалар икки ардыларыгар кэпсэтэ турдахтарына лейтенант Иванов кэллэ.

– Дьэ ити кэлэн кини туох диэх этэй?

– Өрүүлэр үчүгэйдик сэриилэстигит диэм этэ, – диэтэ лейтенант биһиги кэпсээммит бүтүүтүгэр, – өскөтө кырдьык сэриилэспит буоллаххытына.

– Бай, хайдах?.. Буомбалар биһиэннэрэ.

– Ити дьикти буомбалар тустарынан эһиги бэйэҕит фантазияҕыт идеята үчүгэй, ол эрээри олоххо кириитэ саарбах, – диэтэ лейтенант, – тугу эмэни санга айан таһаарарга, дьингнээх конструктор буоларга улахан үөрэх, элбэҕи билии наада. Эһиги үөрэнэргитин бу сэрии мэхэйдээтэ, сэрииттэн тыһын-

наах хааллаххытына үөрэнин, үрдүк билиини ситиһин, оччоҕо, баҕар, кырдык, араас санганы айар дьон буолуоххут.

– Итинник дыкти да буомбалара суох, хайдах курдук көнгү көтөн киирэрбитин немецтэр бэйэлэрин тириилэригэр билиэхтэрэ. Өтөр тыас-уус буолаары турар, – диэтэ лейтенант.

КИМЭН КИИРИИ

Кэнники күннэргэ өстөөх күн көтө-көтө, сороҕор киэһэ айы биһиэхэ анаан радионан биэрэр.

Бу киэһэ эмиэ «биһиэхэ кэлин!» диэн радионан ыңырдылар.

– Тийиэхпит, тийиэхпит, – дии-дии саллааттар күлсэллэр уонна эмиэ «Уппаан Уппаанабыһы» ахтыһы буолар. Ити биир киэһэ немецтэр: «Биһиэхэ көнгүл өттүнэн кэлбит нуучча саллаата Иванов тыл этэр», – диэн биллэрбиттэрэ. Биһиги иһиллээн сыппыпыт. Сотору буолаат бып-бычыгырас, бап-бачыгырас куоластаах киһи: «пин Уппаныап Уппаан Уппаанабыс тыл этээрийбин...» – диэн саҕалаабыта. Ханнык да нуучча саллаата буолбакка, куһаҕаннык нууччалыы билэр немец кубулунаан этэрин истээт, бука бары күлсэн ньиргиппит.

Бу киэһэ саллааттар сирэйдэрэ-харахтара турбута, сүргэлэрэ көтөҕүллүбүтэ сүрдээх.

Сарсын кимэн киирии буолар. Өстөөҕү үлтү охсон, өрүс

унуор быраҕар сорук турар.

– Туруоруллубут соруктары өйдөөтүгүт дуо? – диэн лейтенант биһигиттэн ыйытар, харанаҕа харахтара чаҕылыһан көстөр, саллааттарын эргиччи көрүтэлиир, – эрэттэр, снайпер чиэстээх аатын түһэн биэриэмэн!

Гурьяновтыын түүннү харанаҕа инники кирбиини туораан, биһиги икки өстөөх икки ардынааҕы иччитэх сиргэ, сарсын сытан охсуһуохтаах окуопабытын бэлэмнии истибит.

... Окуопаларбытын хаһан бүтэрэн баран олордохпутуна, Гурьянов миэхэ имнэнэн баран хаптас гынна, мин эмиэ хаптайдым. Өстөөх диэкиттэн үс хара күлүк ханас өттүбүтүнэн хаама-үөмэ былаастаан биһиги дьоммут диэки аһан эрэллэр.

– Биһигиттэн «тыл» ыла иһэр немецтэр, – диэн Гурьянов сибис гынна.

– Хайыбыт?

Һс хара күлүк кэнниттэн биһиги эмиэ үөмөн истибит. Инники кирбиигэ чугаһаан баран немецтэр хаптайан сыталлар. Ханан хайдах барары сүбэлэхэллэрэ буолуо, бука.

Намыһах талахтардаах онхой устун үөмөн, быарбытынан сыылан немец разведчиктарыгар чугаһаатыбыт. Икки немец иннилэрин диэки сыыллылар, биир тоҕо эрэ хаалла. Гурьянов үөмөн тийэн кинини кынчаалынан аста. Немец өлөрүгэр сүрдээх хатаннык хаһытаата.

Икки инники барбыт немецтэр автоматтарын бэлэмнээбитинэн эргиллэ түстүлэр.

– Кэндэ хох! – диэн биһиги хаһытаатыбыт. Немецтэр ой-оҕосторуттан, адьас чугастан эмиэ «Кэндэ хох!» диир санга иһилиннэ.

Биһигини сиирэ-халты охсон автомат буулдьалара чубу-гурастылар. Гурьянов саатын тыаһа хабылла түстэ. Биир немец хаһытаабытынан олоро түстэ. Немецтэр ой-оҕосторуттан эмиэ саа тыаһаата, иккис немец турбахтаан, иэбэл-дьыйбэхтээн баран эмиэ оҕутта.

Олоро түспүт немец, олорон эрэн, автоматынан ытарын тохтоппот, онтон немецтэр ой-оҕосторуттан хара күлүктэр нөрүс гыннылар, немецтэри саба баттаатылар. Гурьянов биһикки сүүрэн тийэн эмиэ көмөлөстүбүт.

– Айыкка! Бу сатана быһахтаах эбит дуу? – диэн ким эрэ хаһытаата.

«Кистэлэнгэ» сыппыт биһиги уолаттарбыт атахтарын булгурута ыттарбыт немец икки разведчигын плащ-палатканан онгоһуллубут наһыылкаларга сытыартаатылар.

– Өстөөх бэриммэтэҕинэ өлөрүллэр: «Кэндэ хох!» кэнниттэн, киһилии истэн бэриммикит буоллар, атахтаргыт бүтүн хаалар этилэр.

«Тыл» ыла кэлбиттэр бэйэлэрэ «тыл» буолар буоллулар.

Сарсыарда халлаан сырдаан барда. Туман көтөн эрэр. Үүтэ биллибэтэх сингэ курдук тулабыт туп-тунаархай. Салгыны сийктээх уонна ханнык эрэ хабархай амтаннаах курдук.

Гурьянов биһикки сийктээх күөх отунан көмүнэн баран окуопабытыгар сытабыт. Пилотка бэргэһэбитигэр эмиэ отто-

ру кыбыппыпыт, чугаһаабатах киһи билбэт: сири кытта сир буолан, оту кытта от буолан көстөр гына сытабыт.

– Уон биэс мүнүүтэ хаалла, – диэтэ Гурьянов, харытыгар кэтэ сылдыар чаһытын көрөн баран.

Туман көттө.

Өстөөх сытар дэриэбинэтин сэмнэбэ харааран көстөр.

– Абыс мүнүүтэ хаалла...

– Биэс...

– Үс...

Эмискэччи илин өттүбүт өрө дьигиһис гынна. Биһиги үрдүбүтүнээби салгын суп-суһугурас, куп-куһугурас буола түстэ. Халлаан төһө эмэ сырдаабытын үрдүнэн, түүт-эх-түүтэх уоттар, чабылхай баҕайытык күлүм-күлүм гыннылар. Тип-тигинэс, ньип-ньирилэс сири-халлааны дьигиһитэр тыас өрө сатарыйда. Ханнык күүстээх этинг тыаһа, туох ама тэнгнэһиэй, бу тыаска!

Ити «сэрии танаратынан» ааттанааччы советскай артиллерия уоту аста.

Өстөөх сытар сири хара күдэн сапта, буор-сыыс, от-мас өрө ыһыллан тахсар, төттөрү саккырыыр, онтон эмиэ итиннээбэр күүстээх ньиргиэр буолар.

Советскай артиллерия! Хайдахтаах модун күүһүй, хайдахтаах уордаах сэбий?!

Өстөөх атабын анныгар тэпсиллэн сытааччы сүүһүнэн, тыһыынчанан дьонноор кинини күүппүттэрэ өр буолла. Онкучахтан тахсан дьонноор илин халлааны одуулууллара.

Халлаан артиллерия уотуттан кыыспыт күөнүн көрүөхтэрин баҕараллара. Дьоннор буорга умса түһэн сытан сиргэ кулгаахтарын таҕайаллара. Кинилэр советскай артиллерия тыаһын – Кыһыл Армия быһыы-босхолуу иһэр тилэбин тыаһын ньиргиэрин иһиллиллэрэ.

Кэм кэллэ! Кини дьэ сангарда! Советскай артиллерия сангарар!

– Ур-ра, ур-ра! Партия иһин, Ийэ дойду иһин!

Советскай сэриилэр сытар окуопалара бүтүннүүтэ түллүк гынарга дылы гынна. Окуопаттан тахсан советскай пехота иннин диэки ыстанна.

Артиллерия уота өстөөх сытар сирин кэлин өттүн диэки бырабылынна. Инники кирбии хара күдэнэ арыый дьэнкэрдэ.

Артиллерия үлтү мэһийбититтэн ордубут өстөөх сорох чааһын сэмнэхтэрэ, кэнники өй ылан утарылаһарга онгоһуннулар. Ханна эрэ пулеметтар татыгыраатылар, бинтиэпкэлэр, автоматтар тэһитэ-ойута ыттылар.

Кимэн киирэн иһэр биһиги дьоммутуттан ким эрэ оҕутта, ким эрэ ыараханнык бааһыран хаһыыты хаалла.

Өстөөх хантан утарсарын көрө сытан, тэһитэ ытыалыырга, кэм дьэ кэллэ. Снайпер «булда» тахсар, төһө кырабыта биллэр мүнүүтэлэрэ кэллилэр.

– Гурьянов!

– Чээрин!

Биһиги бинтиэпкэлэрбит итийбиттэрэ өр буолла.

Окуопаттан быган сытан биһиги кимэн киирэн иһэр ча-
астарбытын ытыалыыр немецтэри бултуубут.

Хантан эрэ, өстөөх окуопаларын кэтэҕин диэкиттэн, пуле-
мет уоту аста. Кимэн киирэн иһэр биһиги дьоммут хаптай-
дылар.

– Хантан ытар хара сордоох немеций?

– Ол талахтартан буолуо дуо?

Ыттыбыт. Ытыалаатыбыт. Пулемет үлэлээбитин курдук
үлэлиир. Хантан эрэ кэлэн миинэлэр түһэн эһиннилэр.

Биһигини эмиэ биллилэр. Оскуолка түһэн мин саам
маһын хабыры ытта. Ыксал. Аны туран ботуруонум баранна.
Саппаас ботуруоннар Гурьянов окуопатыгар бааллара.

– Мотуруонна аҕал, мотуруонна, мотуруонна! – диэн Гу-
рьяновка сахалыы хаһытаамахтаатым.

– Что? Матрена, какая Матрена? – диир Гурьянов, күөх
харахтарынан мичээрдиир. Ыксал кэмнэ сэгэттэйим холку
да, киэн-куонг да этиг!

Өй ыламмын, нууччалыы:

– Ботуруонна аҕал! – диэтим.

Ботуруоннары ылан баран өссө ытыалаатым. Гурьянов са-
атын тыаһа, мин киниттэн чугаһым бэрт буолан, кулгаахпар
чуугунуур.

Биһиги чаастарбыт туран сүүрэн иһэн эмиэ хаптайдылар.
Ким эрэ табыллан хаһытаата. Өстөөх пулемета ытыалы-
ыр. Гурьянов иэдэстэрэ чоххо баттаабыт курдук, кытар гын-
нылар, онтон кубарыччы тартылар. Окуопатын иһиттэн ой-

он табыста, биһигиттэн уонча саһаан инники томтор баарыгар сүүрэн тийдэ. Сөһүргэстии түстэ. Снайперскай сааттан икки-үс төгүл буруо субуруннаата. Ити икки ардыгар мин эмиэ сүүрэн тийдим.

Өстөөх пулемета ах барда, биһиги чаастарбыт туран, иннилэрин диэки ыстаннылар.

Гурьянов үөрэн «Ура!» диэн хаһытаата, онтон эмискэччи «һык» диэтэ...

Өстөөх окуопатыттан быган туран биир немец биһигини ытыалыыр. Түнгнэри ыттым.

– Гурьянов, Гурьянчик... – доҕорбор саба түһэбин. Синиэлин арийбыппар атабыттан хаан ыһылынна. Атабын уллук унуоҕун булгу көтүттэрбит.

– Уута, – диэтэ. Дьолго флягабар уу баар эбит, уу биэрдим. Санитарнай пакеты таһааран атабын бэрэбээскилээтим.

– Ыттар... немецтэр... сиэтилэр...

Ити икки ардыгар хантан эрэ санитардар баар буоллулар. Гурьяновпын наһыылкаҕа сытыардылар.

Сирэйим үллэннэс, иэдэстэрим тириитэ дэлби барыах курдук буоллулар. Оо, доҕорум, үтүө да, көнө да этиң! Көхсүм түгэһэр тугу эрэ ботугураатым. Гурьянов:

– Ничего... – диэтэ уонна мичээрдээбитигэр бэлиэр кубарыччы хаппыт уоһа быһа ыстанан, хаан бычыгыраата.

Наһыылканы көтөхтүлэр. Харахпыттан уу тахсан саба халыйда, аан дойдуну үрүң туманынан бүрүйдэ.

– Суох, суох... – өрө тыынным. Харабым дьэнкэрдэ.

Илиибэр, тангаспар доборум хаанын көрдүм. Хаан буһуу сыта муннубар саба биэрдэ.

– Хайдах... мин тугу да эппэккэ хааллым. Гурьяновы илдэ барбыт санитардар онхойго киирэн сүшпүттэрэ.

Чугас собуус снаряд түһэн эһиннэ. Дык гына түстүм. Таннары тайахтанан турар саабын ылан хоруопкабын толору ботуруону симним, инним диэки ыстанным.

Өстөөх окуопаларын үрдүнэн ойуоккалаан, дьоммун ситим. Илиилэрин өрө көтөхпөккө, бэринэртэн akkaастаммыт немецтэри кытта биһиги дьоммут ыстыыктаһа сылдыаллар. Ыстыык ыстыыктан тэйэн «дын-дын» тыаһыыр, онтон киһи хабарбатын тыаһа «хар» гынар, ким эрэ өлүгэ суулан түһэр.

– Сити курдук, сити курдук... ыттары, немецтэри!

Биир уһун немец биһиги биир саллааппытын кытта уунутары туран ыстыыгынан түһүөлэхэллэр, хайалара да таба анныбат.

Сүүрэн кэлэн уһун немеци хоннобун анныгар ыстыыгынан түстүм. Унуохха кыбылыннаба буолуо – ыстыыкпын нэһиилэ араардым.

– Өссө кими анныахха, ханна баалларың немецтэр?

Немец ордубут саллааттара, офицердара ол куотан эрэллэр.

Сөһүргэстии түстүм, снайперскай саам итийиэр дылы уончата ыттым. Немцтэр от курдук охтоллор. Биһиги дьоммут бары ытыалыыллар. Снарядтар эстэллэр. Хара буор остоолболоро үнгүүлүүлэр.

Биһиги танкаларбыт лүһүгүрэхэн кэллилэр.

– Танкаларга тахсын!

Биир танкаҕа уонча буолан ытынныбыт. Танка дьигиһис гынаат, иннин диэки сыбарыйда. Түргэн да буолар эбит... өстөөх биир снаряда чугас түһэн эһиннэ, ким эрэ табыллан сарылаабытынан сууллан түстэ. Эмиэ снаряд түһэн эһиннэ. Буор хара күдэни быыһынан аастыбыт.

Эмискэччи хабыс-хараҥа буолла, сир, халлаан түөрүлл-эргэ дылы гынна.

...Биирдэ өйдөнөн кэлбитим хабыс-хараҥа. Мөбүстүм, миигин баттаабыт буору-сыыһы тоҕо илгитинним. Тыынар-бар салгын тийибэт, кулгаахтарым «чун» курдуктар.

Тыыным хаайтарар. Икки-үс төгүл хаһытаатым, хаһы-ым тахсыбат, эбэтэр кулгаабым истибэт.

Илиилэрбин көрбүтүм – бүтүттэр. Атахтарбын туппахта-атым – эмиэ бүтүттэр.

– Тыый, тоҕо сыттамый?

Дьону тиэйбит биһиги биир танкабыт ааһан истэбинэ, ыстанан тахсаары гыннабым буолуо, хатаастан иһэн оҕут-тум. Тыбыс-тымныы буорга сирэйбинэн хорулла түстүм. Бу-ор тымныы салгынын эһирийдим.

Төбөбүн өндөтөн инним диэки көрдүм. Танкалартан биһиги дьоммут сиргэ ыстангалаһан түһэллэр.

Ойон туран, снайперскай саабын ылым да, ыстанным. Сүүрэбин. Сүүрэбин.

Биһиги дьоммут сыаптаан сыталлар.

– Тоџо сытар баџайыларай, тоџо сүүрбэттэрий? – диэн санаатым, кинилэри үрдүлэринэн ыстанан истэхпинэ, ким эрэ кытаанах илиитэ саџабыттан ылан сиргэ баттаата. Көрө түспүтүм биир старшай лейтенант тугу эрэ сангарар. Истибэппин. Сирэйиттэн-хараџыттан көрдөххө – кыыһырбыт. Биһиги таспытыгар сытар саллааттар саалара буруолуур. Ыталлар.

Мин эмиэ быардаан сытан иннибин көрөбүн. Талахтар быыстарынан өрүс уута ол ыраах кылабачыйан көстөр. Оол ханнык эрэ харалар күлүгүлдүһэллэр. Мин эмиэ ытыалыыбын, саам эстэр курдук, санныбын анһар, буруолуур, оттон тыаһа иһиллибэт.

Старшай лейтенант бэстилиэтин ылан далбаатаата уонна иннин диэки ыстанна.

Саллааттар бука бары туран иннибит диэки сүүрдүбүт. Ортобутугар түһэн снаряд эһиннэ. Ким эрэ хаана иэдэһиттэн таннары саккыраата. Мин сүүрэбин. Сүүрэбин.

Биһигини сыаллыы-сыаллыы ытыалыы турбут немец пушкатыгар саба сырсан киирдибит. Немецтэри уолаттар «дыһайа» охсубуттар.

Өрүс хааһын өнгөс ғына түстүбүт. Өрүһү туоруур муоста сууллубут. Немецтэр курданалларыгар дылы ууга киирэн баран илиилэрин өрө уунан тураллар. Биһиги командирдарбыт далбаатаатылар. Немецтэр таџыстылар.

Мин өрүскэ таннары түһэн сытан тыбыс-тымныы ууну уулуубун. Элбэџи да истим.

Биэрэккэ табыстым. Саллааттар сирэйдэрэ-харахтара өрө күүрбүт, мичээрдээбит.

– Мин отделиением, лейтенант ханна эбиттэрэ буолла? Гурьянов ханна эбитэй, тоҕо көстүбэтий?.. Ээ, бааһырта этэ дуу, оо, доҕорум, доҕорум...

Биир саллаакка чугаһаан:

– Дьэ, доҕор, көрүдүөстээх күн дии? – диэтим.

Киһим истибэтэх курдук туттар.

– Доҕоор, мин нууччалы тылынан этэбин ээ, дьэ көрүдүөстээх күн дии?

Киһим улахан баҕайытык көрөр, уоһа ибирдиир.

Кыһыл кириэстээх суумкалаах санитар кэллэ. Миигин көрөн баран тохтоото. Миэхэ ыга кэлэн тугу эрэ этэр, мин көрдөхпүнэ ытыһын тоһуйар.

– Эйиэхэ табах наада быһыылаах, – сиэппиттэн мохуоркалаах саппыйаны санитарга уунабын...

Киһим нэлэс гынна, сиэбиттэн «блокнот» таһааран сурук суруйан миэхэ биэрдэ.

«Доҕоруум, эн контузияламмыккын, миигин батыс», – диэн суруйбут.

– Оо, ол иһин да, тыаһы истибэт, дьон эмиэ санабын истибэт буолбуттар эбит ээ... Сэрэйбитим.

Харахпар уот лиэнтэлэр субурус гынарга дылы гыннылар, мэй-тэй буолуталаатым. Санитары батыстым.

СТАРШИНА ШАГУРОВ

Полк санитарнай чааһыгар сытан, эмтэнэн үс хонон баран барыны бары истэр, сангарар буоллум. Итинтэн икки хонон баран, санчаастан таһаарбыттара.

Мин хомолтом улахан:

«Снайпер Чээрин улаханлык контузияламмыт, ол иһин ньиэрбэлэрин үлэтэ бутуллубут, салҕалыыр. Онон биир ый устатыгар снайперыттан босхолоон сатыы сэриигэ биэри-эххэ», – диэн түмүктээбиттэр.

Сатыы сэриигэ кэлбитим хас да хонно.

Контузияланыыбар тылбыттан матан баран, маннай сангарбарбар кэлэҕэйдиир этим: ол ааспыта ыраатта. Үчүгэйдик сангарабын. Кулгаахпар ыраах тыаһыыр халанча тыаһын курдук тыас иһиллэрэ эмиэ сүппүтэ. Билигин куруускабар чэйи толору куттабын. Урут, салҕалаан тоҕон кэбиһэрбиттэн, быһаҕас кутар этим.

Николаев радиска куруук сылдыабын. Бүгүн эмиэ бу кэлэн олоробун.

– Гурьяновтан туох эмэ биллэр дуо? – диэн Николаев ыйытта.

– Суох, туох да биллибэт. Сурук кэлиэ эрдэ эбитэ дуу...

– Тэһийбэтэрбин эрэ, кими эмэ кытта акаарытык кэпсэтэн аралдьыйар идэлээх этим. Куһаҕаннык кэпсэтэн бостуой хомотоммун... Үчүгэй уол этэ, – диэн Николаев төбөтүн

төнкөтөн, ыстаанын тобугуттан ханнык эрэ сап төбөтүн булан кымыстаһа олордо.

Киһи бэйэтин урукку сыһатын өйдөөбүт буоллабына, кэлэр өттүгэр итинниги иккиһин онгорбото биллэр. Николаевы санаарҕааһынтан таһаарыахпын баҕаран:

– Саха сириттэн туох эмэ солуну иһиттин дуо? – диэн ыйыттым.

– Биһигини кытта кэккэлэһэ сытар чааска баһаам элбэх сахалар бааллар. Кинилэртэн хаһы да көрсөн кэпсэттим.

– Хайа оройуоттарый, кимнээх диэннэрий? – диэн ыйыталаһан истэхпинэ старшина Шагуров кэллэ.

– Чээрин, штабка барсабын, биһиги үһү ыңгырбыттар, – диэтэ.

– Миигин эмиэ ыңгырбыттар, – диэтэ Ирдонов диэн кырдыаҕас саллаат.

– Ол тоҕо ыңгырбыттара эбитэй? – диэтим.

– Таабырын буолбатах – таайа олорума. Бардахпытына көрүүхпүт, – старшина гимнасттеркатын тэллэҕиттэн тутан аллараа баттаата, түөһүн мөтөттө.

Окуопаттан тахсан талахтар быыстарынан штабка баран истибит. Миигин, Ирдонов оҕонньору ханнык баҕарар соруудахха ытыахтарыгар сөп. Холобура, куукунаҕа хортуоска ыраастата, эбэтэр оннооҕу тыаттан хаппыысталаах кууллары буобар Бычковка аҕалтара, эбэтэр...

Биһигини кытта полк аатырбыт разведчига старшина Шагуров эмиэ штабка ыңгырыллыбыта дьиибэ. Ээ, тоҕо төбөм

эрэйдээџи муннуу истэмий, хата, атыны толкуйдуохха. Холобура... кыайыы кэнниттэн армияттан төннөн иһэн хайаан да саа атыылаһыам, икки уостаах сааны... ол эрээри старшина Шагуров биһигини кытта штабка бииргэ ынгырыллыбыта дьийбэ.

Шагуров аатырбыт разведчик. Кини туһунан элбэхтик хаһыакка суруйан тураллар, кини туһунан арааһы кэпсииллэр. Холобур, немецтэртэн «тыл» ылбытын туһунан маннык кэпсээн баар:

Кини разведкаџа барарыгар элбэх киһини ылбат. Элбэх киһи тыастаах-уустаах диэччи. Үксүгэр соџотоџун сылдьар.

Дьэ арай биирдэ «тыл» ыла барар. Ол күн немецтэр үс-түөрт төгүл атаакалаан баран төттөрү оџустарбыттар. Онон немец икки биһиги икки ардыбытынааџы томторго фрицтэр элбэх өлүктэрэ хаалбыт. Түүн ону хомуйа немецтэр кэли-эхтээхтэрин билэрин быһыытынан биһиги Шагуровпыт, ки-эһэ сыылан тийэн, өлбүт немецтэри кытта хоонньоһон кэ-биһэр. Кэпсэл омуна буолуо ээ, өссө кыратык утуйан ылбыт дэһэллэр. Харанга буоларын кытта, үс-түөрт немец наһыыл-калаах кэлэн өлбүт дьону таһан бараллар.

Биһиги Шагуровпыт немец плащ-палаткатын бүрүм-мүтүнэн сыттаџына, кэлэн наһыылкаџа уураары көтөџөн ын-чыктаспыттар. Шагуров хаһыытыы түһэн баран атаџар турар киһини тээ-эп. Тэбиллибит киһи тиэрэ барар. Оттон атыт-тара өлбүт киһи тиллибититтэн, соһуйан «сүрэхтэрин ырба-ахыта» тэлибирии түспүт да, тэбинэн хаалбыттар. Шагуров

туран били охтубут киһини плащ-палаткатыгар суулуур да, кыбынан кэбиһэр уонна бэйэтин дьонун диэки оргууй аҕай аадайа турар.

Эмиэ кини туһунан буурдук сэхэргииллэр:

– Арай биирдэ «тыл» ыла барар. Түүн, борук-сорук. Быарынан сыылан немецтэргэ чугаһаан иһэн көрдөбүнэ: икки немец биһиги диэки үөмэн иһэллэр. Шагуров саһан хаалар. Бастаан иһэр немец сыыланхайдаан ааһар. Иккис немец доборуттан уонча хаамыы хаалан иһэр. Шагуровы ааһа сыылан истэбинэ, Шагуров били аатырбыт эриэн муос уктаах быһабынан немеһи көхсүгэ саайар уонна немеһи кэтэбиттэн сиргэ эпсэри охсор. Ол күн ардах түспүтэ, немец өлөрүгэр «тумса» бадараанга буола түһэр, онон өлөрүгэр «мыык» дуу, «мээк» дуу диэн хаһыытыыра иһиллибэккэ хаалар.

Шагуров немец муостаах кааскатын ылан кэтэн кэбиһэр уонна бастакы немеһи батыһа, били өлбүт немец испитин курдук, сыылан иһэр. Бастакы немец сотору-сотору тугу эрэ «һун-һан» диэн сангарар. Шагуров онуоха «гут-гут» диир. Кырдыга кини «гуут» – «үчүгэй» диэн тылтан ураты немец-тии бэрт ахсааннаах тылы билэрэ.

Дьэ ити курдук иһэллэр. Немец тохтоон баллыгыраатабын аайы, Шагуров тохтоон «гут-гут» диир уонна соробор «дырдар» диэн эбии ботугуруур. Немец ити хоруйунан сөп буолбут курдук, иннин диэки сыллар.

Ити курдук «гуутургаһан» биһиги окуопаларбытыгар чугаһаан кэлэллэр. Немец тохтуур, Шагуров үөмэн кэлэн кэк-

кэлэхэ сытар. Немец биһиги диэки ыйа-ыйа тугу эрэ сангарар.

– Гут, кэллибит, – диир Шагуров уонна туран таҥаһын тэбэнэр. Немец дьэ билэр – кини доҕоро буолбакка – «русс» кинини батыһан испитин. Хараһын эриэнинэн көрөр, автоматын Шагуровка туһулуур.

Шагуров автоматын киэр охсор:

– Гут, чэ барыах, – немеһи саҕатыттан ылар да, соһон баран биһиги диэки ыадайа турар.

Дьэ, көр, старшина Шагуров итинник разведчик. Кини биһигини кытта бииргэ ыңырыллыбыта дьиибэ.

Арай...

Штаб кэллэ.

Һүһү-элбэһи уйгурдуу барбакка, быһа эттэххэ: биһиги разведкаҕа барар буоллубут.

Бу анабылтан мин олус үөрдүм.

Штабтан тахсан баран Шагуров, идэтинэн, гимнастеркатын тэллэбиттэн аллараа баттаата, түөһүн мөтөттө. Омурдун күлтөх гыннаран баран, «буус» гына үрдэ, сабыстаҕас хааһын аннынан Ирдонов биһигини атаһытыттан төбөбүтүгэр дылы, төбөбүтүттэн атаһытыгар, онтон кириэстии көрөн кэбистэ.

Ирдонов тугу санаабыта буолла, оттон мин, биһигини хааллараары, разведкаҕа соботоһун бараары гыннаҕа дии санаан, кутталбыттан сүһүөһүм харчы уңуоҕа атаһым устатын тухары сүүрэлииргэ дылы гынна.

– Дьэ ити курдук, оҕолоор. Аһаан баран миэхэ кэлээрин. Разведка онорор сирбит картатын үөрэтиэхпит, – диэтэ Шагуров.

ӨРҮС УНҮОР

Биһиги ити күнү быһа картаны үөрэттибит. Өрүс унуор баар өстөөх оборонатын биноклунан, стереотрубанаан көрөкөрө, картаҕа тэнниибит, бэлиэтиибит.

Соҕуруу дойду сайынны түүнэ Саха сириг сайынны түүнүттэн атын. Харанга. Халлаан былыттаах буолан ый тыкпат. Быһата разведчик таптыыр күнэ-дьыла буолан биэрдэ.

Биһиги окуопаттан сыылан тахсан өрүскэ киирдибит. Ордуу аҕай ууну кэһэбит. Ол-бу тутуур суох. Хоойго, курга – гранаттар. Автоматтарбытын өрө тутан иһэбит. Сүгэхэргэ кэнсиэрбэлэр, сухарылар.

Бу өрүс чычаас. Кэтитинэн да киһи өрүс диэн ааттыан сатамат. Саха сиригэр үрэх диэх этилэр.

Унуоргу кытыы чугаһаатаҕын аайы ууга накыйан моонньубутун эрэ таһаарабыт.

Дьуһуурунай пулеметтар буулдьалара биһиги үрдүбүтүнэн чубугураһан ааһаллар. Өстөөх ракетата өрө көтөн таһыста. Биһиги хантаччы туттан олорон ууттан уоспун, муннубутун эрэ таһаарабыт. Ракета умулларын күүтэбит.

Кытыл кэллэ. Шагуров кытыыга тийэн кыныһахтыы

түхэн сытар. Өрүс кыһамыгар ыттыбакка эрэ, бадараанынан сыыланхайдаан собуруу диэки баран истибит.

Икки биэрэстэ кэринэ сири барбыппыт кэннэ өрүс куртаҕа кэллэ.

Куртаҕы кыйа баран, куртах арҕаа өттүгэр тийдибит. Унуоргу советскай биэрэк көстүбэт даҕаны. Өрүс куртахтанан бу диэкинэн олус кэниир. «Бассабыыктар манна кыайан кэлбэттэрин быһыытынан» бу эргин немец бөһөргөнүүтэ мөлтөх, миинэлээх хонуулар суохтар. Ол иһин бу учаастак разведканы ытарга сөптөөх сиринэн аабыллыбыт. Хайа уонна биһиэхэ наадалаах «тыл» манна буолуохтаах. Талахтар истэригэр киирэн тангаспытын ыгынныбыт. Эт кэнсиэрбэни сии олорон, билигин ким тугу онгоруохтааҕын өссө биирдэ сүбэлэстибит.

Манна окуопанан ситимнэхэр, барыта үс землянка баар. Ортоку линияҕа офицердар олорор буолуохтаахтар. Итини барытын Шагуров урут ажалбыт «тыла» кэпсээн турардаах.

Шагуров офицерскай землянкаҕа, Ирдонов биһикки икки кытыы землянкаларга икки ангыы бардыбыт.

Мин тийбит землянкам айаҕар биир фриц утуктуу олорор. Сөп, олордун. Сибээс ситимнэрин булан, сыыла сылдыан бысталаатым.

Землянка түннүгэр сыылан тийэн, танканы бултуур курдук икки гранат холбуу баайыллыбытын бырахтым. Аҕыйах сөкүүндэ буолаат, землянка иһигэр гранаттарым эстэн дэлби тэптилэр. «һуук-һуук!» – диэн хааһы-саламаат буолар

хаһыылар иһилиннилэр.

Һүс землянкаҕа Ирдонов «үлэлиир» тыаһа эмиэ иһилин-
нэ.

Мин биир гранаты землянка айаҕар бырахтым. Ол утук-
туу олорон субу аҕай уһуктубут немеци хат үчүгэйдик уту-
тарга уонна ким эмэ, кыратык табыллан баран, землянкаҕан
тахсан истэҕинэ истинник «дорооболоһорго» аналлаах.

Өссө биир гранаты бырахпытым кэннэ землянка иһигэр
да, таһыгар да чуумпу буолла.

Офицерскай землянка диэкиттэн икки немец иһэрин ав-
томаттан биир уһун уочараты биэрэн охтордум. Утары үөм-
эн баран истэхпинэ үһүс немец иһэр. Ыстаанын буута син-
һыгэһиттэн тойонноотохпуна офицер быһыылаах. Офице-
ры «бочуоттаан» иккитэ ыттым. Өссө үөмэн истим. Офицер-
скай землянка көһүннэ. Чугаһаатым. Биир офицер землян-
каҕан быган туран иккис немецкэ тугу эрэ сангарар. Немец
Ирдонов диэки сүүрдэ.

Офицер землянкаҕыгар төттөрү түһэн истэҕинэ түннү-
гүнэн киирбит Шагуров уун-утары көрүстэ.

– Кэндэ хох! Бут! Ну, кэндэ хох!

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.